

KLASİK FIKİH USÛLÜNDE TAKLİDİN BİLGİ VE AMEL DEĞERİ: GENEL BİR BAKIŞ

Dr. Adem YİĞİN*

Özet: Hicrî IV. yüzyıldan itibaren açık bir şekilde teorisi oluşturulmaya başlanan taklid ile ilgili usûl âlimleri tarafından bir çok soru gündeme getirilmiş, farklı yaklaşımlar içerisinde cevaplanmaya çalışılmıştır. Taklid, hakkında gerçekleştirilen teorik tartışmalar bir tarafa İslâm toplumlarında yaşanagelen tarihî ve sosyal bir olgu olarak da kendini göstermiştir. Bu nedenle taklid, hem yüzyıllar boyunca müslüman toplumlarının tabi oldukları ilkelere daha iyi anlaşılabilmesi hem de günümüzde nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair ileri sürülen bir çok teklifin daha sağlıklı bir şekilde tartışılabilmesi açısından incelenmesi gereken kavramlar arasında yer alır. Ayrıca taklid İslâm toplumlarının bilgi ve amel ile ilişkisini düzenleyen kavramlardandır. Bu makalede taklidin bilgi ve amel değeri usûlcülerin bakış açısıyla genel bir yaklaşımla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Taklid, Bilgi, Amel, Bilgi Değeri, Amel Değeri.

The Epistemological and Practical Value of the Imitation in the Classical Islamic Legal Theory: A General Approach

Abstract: A lot of questions were brought to the agenda about the imitation that its theory was clearly initiated to be formed from the fourth century A.H. and tried to be answered in different approaches by the Muslim scholars on Islamic legal theory. Other than the theoretical debates held on about the imitation, the imitation has shown itself as a historical and social phenomenon which has survived in the Islamic community. Therefore, the imitation stands among concepts that have to be examined in terms of the principles, that muslim communities has been subject to them for centuries, can be understood in a better way as well as a lot of offers, that put forward about how to act today, can be debated in a healthy manner. Also the imitation is one of the concepts that regulate the relationship of Islâmic community with knowledge and deeds. In this article, the epistemological and practical value of the imitation will be put out from the perspective of Muslim scholars on Islamic legal theory with a general approach.

Keywords: Islamic Legal Theory, Imitation, Knowledge, Deed, Epistemological Value, Practical Value.

İslâm toplumunun bilgi ve amel ile ilişkisini düzenleyen kavramlardan biri olarak taklidin Müslümanlar açısından ne tür bir değere sahip olduğunun bilinmesi, onun bilgi ve amel değerinin ortaya konulmasıyla mümkündür. Taklidin bilgi değeri denildiğinde taklid edilerek başkalarına uyulması durumunda mukallidde bir bilginin ortaya çıkıp çıkmadığı ve ortaya çıkıyorsa ne tür bir bilginin ortaya çıktığı sorusu; taklidin amel değeri denildiğinde ise bu bilginin amel açısından bağlayıcılık derecesinin ne olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Bu meseleler, farklı vesilelerle kelâm kaynaklarında da tartışılmakta ise de burada söz konusu meselelere

* TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İslâm Hukuku, ademygn@hotmail.com.

dair usûlcülerin bakış açıları ortaya konulmaya çalışılacak, kelamcılarının yaklaşımları, usûl eserlerinin atıfları hariç ilgili literatüre ve onlar üzerinde yapılan çalışmalara bırakılacaktır. Kendine has bir ihtiva kazanmış olan İmâmiyye'nin taklîd anlayışı, kendi bütünlüğü içinde ele alınabilecek başka çalışmalara bırakılarak araştırma alanına dahil edilmeyecektir. Taklîdin bilgi ve amel değeri ile doğrudan ve birinci derecede ilişkili olmayan ancak usûl eserlerinde taklîd konuları çerçevesinde tartışılan mukallidin taklîd edeceği âlimde arayacağı vasıflar, hayatta olmayan müctehidin taklîd edilmesi, mukallidin bir müctehidin görüşüyle fetva vermesi, tek mezhebe bağlılık, mezhep görüşünün tek doğru olduğuna inanma zorunluluğu, mukallidin üstün olduğuna inandığı bir görüş varken ondan daha düşük değerde olduğunu düşündüğü bir görüşle amel edip edemeyeceği, mezhep içi görüşlerin hiyerarşisi ve mezhep içi iftâ usûlü, mezhep değiştirme, birden çok görüş ya da mezhep arasında tercih ve telif gibi meseleler de bu araştırmanın sınırları dışında kalmaktadır. Ayrıca taklîdin bilgi ve amel değeri ile ilgili ortaya konan yaklaşımlar, doktrinel mahiyetleri esas alınarak teorik bir zeminde incelenmeye çalışılacak, özellikle müsteşriklerin üzerinde yoğunlaştığı şekilde taklîdin ve ilgili meselelerin tarihi gelişimi ve geçirdiği evreler üzerinde durulmayacaktır.¹

Taklîdin bilgi ve amel değeri ile ilgili temel sorulara geçmeden önce usûlcüler nezdinde taklîdin mahiyetinin nasıl anlaşıldığının açıklanması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu nedenle önce taklîdin mâhiyeti netleştirilecek, daha sonra taklîdin bilgi ve amel değerine genel bir bakış yapılarak ilgili taraflar ve dellilleri ele alınacaktır.

I. TAKLİDİN MÂHİYETİ

Taklîd, dilde bir şeye ya da boyna, kılıç ya da kolye (قلادة) çoğulu (قلائد) gibi bir şeyi asmak ya da takmak, bir görevi yüklemek, kurbanlık nişanesi koymak gibi anlamlara gelir.² Kelimenin âyet, hadis ve şiirde de benzer anlamlarda kullanıldığı

- 1 Müsteşriklerin daha çok taklîd ve ilgili meselelerin tarihi gelişimi ve geçirdiği evreler üzerinde yoğunlaştığına örnek olarak şu çalışmalar zikredilebilir: N.J. Coulson, *A History of Islamic Law*, Edinburgh 1978, s. 182-201; J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1964, s. 69-75; Baber Johansen, *Contingency in A Sacred Law: Legal and Ethical Norms in the Muslim Fiqh*, Leiden 1999, s. 446-464; Wael b. Hallaq, "Was the Gate of Ictihad Closed?", *International Journal of Middle East Studies*, 16 (1984), s. 3-41; Sherman A. Jackson, "Taklid, Legal Scaffolding and the Scope of Legal Injunctions in Post-Formative Theory: Mutlak and Âmm in the Jurisprudence of Shihâb al-Dîn al-Qarâfî", *Islamic Law and Society*, 3/2 (1996), s. 137-192; Lutz Wiedderhold, "Legal Doctrines in Conflict: The Relevance of Madhhab Boundaries to Legal Reasoning in the Light of an Unpublished Treatise on Taklid and Ijtihad", *Islamic Law and Society*, 3/2 (1996), s. 234-289.
- 2 Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arabî'l-Muhît* (haz. Yusuf Hayyat ve Nedim Mar'aşlı), Beyrut 1970 (Birlikte: Yusuf Hayyât ve Nedim Mar'aşlı, *Mustalahâtü'l-İlmiyye ve'l-Fenniyye*), "Kalede" md.; Ebû'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Kahire 1306/1888 (Birlikte: Ebû'l-Tahir Meccüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzâbâdî, *Kamûsü'l-Muhît*), "Kalede" md. Usûlcülere ait benzer açıklamalar için bk. Ebû Muhammed Muvaqqakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzir ve Cennetü'l-Münâzir fî Usûli'l-Fikh 'alâ Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (nşr. Abdülkerim b. Ali Nemle), Riyad 1415/1994, III, 1016; Ebu'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Kahire 1968, IV, 192; Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah

görülmetedir.³

Taklîdin terim anlamının ortaya konulmasına gelince, usûlcülerin bu konuda aynı anlam alanını tarif etmeyip değişik açılardan bakarak farklı taklîd tanımlarına yer verdikleri söylenebilir. Nitekim taklîd için getirilen tanımların bir kısmında *geçerliliği olsun olmasının genel anlamda bir taklîd tarifi* söz konusu iken, diğer bir kısmında ise *sadece geçerli ya da sadece geçersiz kabul edilen taklîdin* tarif edildiği görülür.

Geçerli-geçersiz tüm taklîd çeşitlerini içeren genel tanımlara “delile dayanmaksızın hak olsun bâtil olsun söyleyenin sözünün kabul edilmesi”⁴ ve “bir görüşün ya da başkasının sözünün delil olmaksızın kabul edilmesi”⁵ şeklindeki tanımlar örnek verilebilir.⁶

Tanımin sahibi tarafından *meşrû görülen taklîdin tarifine* Semerkandî (ö.539/1144)’nin tarifi örnek olarak zikredilebilir. O, taklîdi, “câhil bir şahsın, bir âlime, ilmi ve Allah korkusu (verâ) dolayısıyla uyması, aklî ve sem’î bir delil zikretmemiş olsa da o âlimin inandığı şeylere tereddüt ve şüphe olmaksızın kesin bir şekilde inanması”⁷ olarak tanımlamaktadır.

Tanımlı yapan tarafından *meşrû görülmeyen taklîdin tarifi* için ise, İbn Hümam’a ait olan “Sözü hucdet olmayan bir kişinin sözünüyle delilsiz olarak amel edilmesi” şeklindeki tarife yer verilebilir.⁸

Zerkeşi, *el-Bahrü'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh* (göz.geç. Ömer Süleyman Eşkar; haz. Abdülkadir Abdullah el-Âni), y.y. 1992, VI, 270; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî Şevkânî, *İrşadü'l-Fuhû ilâ Tahkiki'l-Hak Min 'İlmi'l-Usûl* (nşr. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk), Beyrût 2000, s. 860; Nâdiye Şerif Ömerî, *el-İctihâd ve't-Taklîd fî'l-İslâm*, Beyrût 1425/2004, s. 257.

3 Örnek olarak “Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu, dini) işaretlerine, haram aya, (Allah’a hediye edilmiş) kurbanına, (ondaki) gerdanlıklara (نحر), Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram’a yönelmiş kimselere (tecâvüz ve) saygısızlık etmeyin (Mâide 5/2)” âyeti zikredilebilir (Taklîd kökünden gelen kelimelerin geçtiği diğer âyetler için bk. Zümer 39/63; Şûrâ 42/12). Aynı şekilde atla ilgili olarak “atları bağlayınız, ancak onları intikâm için bağlamayınız (taklîd)” ya da “atlarınıza nazarlık olarak tel takmayınız (taklîd)” hadisine [Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Şuayb el-Arnaud ve diğerleri), Beyrût 1416/1995-1421/2001, XXIII, 104; XXXI, 377; Süleymân b. el-Eş’as Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (el-Kütübü’s-Sitte ve Şürühuhâ VII-XI, haz. Bedreddin Çetiner), İstanbul ve Tunus 1992/1413, “Cihâd”, 45 -III, 53-; Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (el-Kütübü’s-Sitte ve Şürühuhâ XV-XVI, haz. Bedreddin Çetiner), İstanbul ve Tunus 1992/1413, “Hayl”, 3 -VI, 218-] yer verilebilir. Şiirden ise “kötüleyicinin ve hasetçinin korkusundan ona nazarlıkları takınız (taklîd)” dizesi zikredilebilir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Kalede” md; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzir*, III, 1016; Ömerî, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s. 257).

4 Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karâfi, *Nefâisü'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl* (nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavviz), Mekke 1418/1997, I, 176.

5 Ebû İshâk Cemâleddin İbrâhîm b. Ali b. Yusuf Şîrâzî, *el-Luma' fî Usûli'l-Fıkh* (nşr. Yusuf Ali Büdeyvi), Dımaşk 1416/1995, s. 251; Ebu Hamid Hucetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâilahi'l-Hüsnâ*, Beyrût ts., IV, 139; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzir*, III, 1017; Zerkeşi, *el-Bahrü'l-Muhîr*, VI, 270.

6 Bu grupta değerlendirilebilecek diğer tanımlar şöyledir: “Bir şahsın başkasından işittiği ve yaptığını gördüğü şeylerde nazar, istidlâl ve teemmül olmaksızın, hem hak hem bâtil olması ihtimâli bulunduğu hâlde hak ve bâtil birbirinden ayırmaksızın o şahsın hak üzere olduğunu takdir ederek ona uyması” [Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer Debâsî, *Takvîmü'l-Edille* (nşr. Halil Muhyiddin el-Meys), Beyrût 2001, s. 388], “bir şeye bir şahsın söylemiş olması dolayısıyla sıhhatini gösteren her hangi bir delil (burhân) bulunmaksızın itikâd edilmesi” [Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said ez-Zâhiri İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), y.y. 1970, I, 37], “taklîd edilenin vermiş olduğu hükmün herhangi bir delile dayanmaksızın bağlayıcı kabul edilmesi” [Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef Bâcî, *İhkâmü'l-Fusûl fî Ahkâmü'l-Usûl* (nşr. Abdülmeccid Türki), Beyrût 1986, s. 173].

7 Ebû Bekir Alaaddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-'Ukûl fî'l-Usûl* (nşr. Abdülmelik Abdurrahman es-Sâdi), Bağdat 1987, II, 950.

8 Muhammed Emin b. Mahmûd Buhâri Emir Padişah, *Teysîru't-Tahrîr Şerhi alâ Kitâbi't-Tahrîr*, y.y. 1350/1931, IV,

Bazı usûlcüler, *ilmin mâhiyetini açıklama bağlamında yaptıkları taksîmin içinde taklîdi* “zihnin bir şeyi başka bir şeye nispet ederek verdiği, gerçeğe mutâbık ancak bir gerekçeye (delile) dayanmayan kesin hüküm”⁹ şeklinde ortaya koyarlar. Bu tanım, söz konusu usûlcüler tarafından doğrudan yapılmayıp sundukları taksîmden hareketle oluşturulmuş olsa da onların taklîd anlayışını yansıtır. Bu haliyle alındığında tanım eleştiriye açıktır. Nitekim bu tarifin taklîdi tam olarak karşılamadığını ileri süren Karâfi (ö.684/1285), kâfirlerin ve bid’atçilerin babalarını ve önderlerini taklîdinde olduğu üzere taklîdin çoğunun gerçeğe mutâbık olmadığını dile getirmekte, “Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız”¹⁰ şeklinde bâtila uyan kavimlerin sözlerini dile getiren âyeti de görüşüne delil olarak sunmaktadır.¹¹ Dolayısıyla o, taklîdin, tanımdakinin aksine gerçeğe mutâbık olabileceği gibi gerçeğin hilâfına da olabileceğine dikkat çekmektedir.

Diğer yandan söz konusu tanımda görülen taklîdin kesin kanaat sağladığı anlayışı da itiraza açıktır. Nitekim İbn Hümâm (ö.861/1457), İbn Emîru’l-Hâcc (ö.879/1474) ve Emîr Padişah (ö.987/1579), kesinlik bir yana zannın dahi taklîdin hakikatinden olmadığını, mukallidin zannının taklîd ettiği mesele konusunda değil, taklîd ettiği kişiye dair hüsn-ü zanni içerdiğini ifade etmektedir.¹² Bu tanımın, “ilim” kavramıyla ilişkisini esas alarak taklîdi tanımlamaya çalıştığı söylene dahi zikredilen eksiklikler giderilmiş olmaz. Dolayısıyla yapılan eleştiriler dikkate alındığında, söz konusu tanımın, tarif ettiği anlam alanını tam olarak kapsamadığı söylenebilir. Eğer bu tanım zikredilen eksikliklere rağmen benimsenirse, gerçeğe mutabık olduğu iddiası dolayısıyla yukarıda ele alınan ve meşrû kabul edilen taklîd tarifleri arasına yerleştirilebilir. İbn Abbâd el-Aclî (ö.653/1255)’nin Râzî’ye ait zikri geçen taklîd tanımını şerh ederken taklîdin gerçeğe mutabık olarak kabul edilmesi ile Haşeviyye, Mutezile ve Felasife’nin taklîdinin dışarıda bırakıldığını dile getirmesi,¹³ tanımın meşrû kabul edilen taklîde yönelik olduğu yaklaşımını desteklemektedir.

241. Ömerî, bu tanımı tercihe şayan tanım olarak değerlendirmektedir (*el-İctihâd ve’t-Taklîd*, s. 257). Şevkânî (ö.1250/1832), diğerlerine göre daha iyi bir tanım olarak değerlendirdiği İbn Hümâm’a ait zikri geçen tanımı değiştirerek “kendisi ile ilgili hucce bulunmayan bir kişinin sözünün, delil olmaksızın kabul edilmesi” şeklinde kendi ifadesiyle evlâ olan tanımı ortaya koymaktadır (Şevkânî, *İrşâdü’l-Fuhûl*, s. 860) ki, bu da meşrû kabul edilmeyen taklîd tanımı kabilindedir. “Bağlayıcı (ilzâm edici) bir delil olmaksızın başkasının sözüyle amel edilmesi” (Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 192), “delil olmaksızın/bilinmeksizin başkasının sözüyle amel edilmesi” (Şevkânî, *İrşâdü’l-Fuhûl*, s. 860) şeklindeki tanımlar, zikri geçen usûlcülerin tanımların akebinde getirdikleri açıklamalar dikkate alındığında bunların da geçersiz uyma şekilleri için getirilen tanımlar oldukları söylenebilir. Bununla birlikte, bu tür tanımların, müstakil olarak değerlendirildiğinde geçerli geçersiz bütün uyma şekilleri için getirilen tanımlar arasında değerlendirilmesi de mümkündür.

9 Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Râzî, *el-Mahsûl fi İlmi Usûli’l-Fıkh* (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz Alvânî), Beyrut 1412/1992, I, 83-84; Ebu’l-Berekât Hafizüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Neseî, *Keşfü’l-Esrâr Şerhu’l-Musanîff ‘ale’l-Menâr*, Beyrut 1986 (Birlikte: el-Mîhevâ, Molla Ahmed b. Ebî Saîd b. Ubeydullah el-Haneî es-Siddîkî, *Şerhu Nûri’l-Envâr ‘ale’l-Menâr*), I, 5; Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhîtt*, I, 51.

10 Zuhurf 43/23.

11 Karâfi, *Nefâisü’l-Usûl*, I, 176.

12 Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd İbn Hümâm, *et-Tahrîr fi Usûli’l-Fıkh*, Kahire 1932, s. 8; İbn Emîru’l-Hâcc, *et-Tahrîr ve’t-Tahbîr*, Beyrut 1403/1983, I, 43; Emîr Padişah, *Teyşîru’t-Tahrîr*, I, 27.

13 Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî İbn Abbâd el-Aclî, *el-Kaşifu anî’l-Mahsul fi İlmi’l-Usul* (nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz), Beyrut 1419/1998, I, 172.

Zikredilenler içerisinde geçerli olsun ya da olmasın delile dayanmayan her türlü “uyma”yı kapsayacak şekilde yapılan tanımlar, taklîdin dildeki anlamını esas alırlar. Usulcüler, genellikle taklîdi bu tür tanımlarla açıklamışlardır. Dolayısıyla bu tanımlar, usulcüler arasında en yaygın taklîd tanımlarını oluştururlar. Sadece geçerli ya da sadece geçersiz “uyma” şekillerini dikkate alan tanımlar ise, taklîdin meşrûyetini esas almışlardır. Genel anlamda taklîd anlayışı kabul edildiğinde, taklîdin meşrûyetini esas alan tanımların, taklîdin anlam alanını tanımlamakta yetersiz kaldıkları söylenebilir. Zira, taklîd olarak kabul edilen bazı uygulamalar söz konusu tanımlarda dışarıda bırakılmış olmaktadır. Örneğin meşrû olan taklîd anlayışını esas alan tanımlarda âmmînin âmmîyi taklîd etmesi, meşrû olmayan taklîd anlayışını esas alan tanımlarda âmmînin âlimi taklîd etmesi tanımın dışına çıkarılmış olmaktadır.

Taklîd ile ilgili olarak yapılan tanımlar, mukallidin delilini bilmediği şeyin ne olduğu dikkate alınarak gruplandırılabilir. Nitekim Zerkeşî (ö.794/1392), taklîdle ilgili getirilen tanımlar konusunda *taklîd edilen kişinin görüşünü oluştururken dayandığı delil bilinmeksizin ona uyulması ya da sözünün bağlayıcı olduğunu gösteren bir delil (mûcize gibi) bulunmayan kişiye uyulması* şeklinde iki temel kategoriye işaret etmektedir.¹⁴ Zerkeşî'nin ayırımına göre, biri *uyulan görüşün delilini bilmeme*, diğeri *uyulan kişinin uyulması gereken kişi olduğu konusundaki delili bilmeme* durumlarında ortaya çıkan iki taklîd anlayışı söz konusu olmaktadır.

Taklîd, mukallidin benimseyip uygulamaya koyduğu şey açısından *hükümde taklîd* ve *delilde taklîd* şeklinde ikiye ayrılarak da incelenebilir. Hükümde taklîd, delil olmaksızın başkasının rey ve fikrini; delilde taklîd ise, tetkik etmeksizin başkasının delilini kabul etmeyi ifade eder. Bazı usulcüler delilde taklîdi “ittiba” olarak isimlendirip onu taklîd olarak değerlendirmezler ve taklîd ile ictihâd arasında bir ara mertebe olarak kabul ederler.¹⁵ Ancak çoğunluğun böyle bir ara kategoriye yer vermemesi dolayısıyla, onların, delile vukûfiyet olmaksızın sadece delillerin sayılması ile gerçekte taklîdin dışına çıkılmayacağı esasına dayanarak faydadan hali olmadığı için teşvik edilse bile ittibai taklîd kapsamında değerlendirdiği söylenebilir.

Taklîd ile ilgili getirilen tanımların farklı anlam alanlarını tanımlamayı hedeflemesine ek olarak tanımda kullanılan bazı kavramların tanımlanması hedeflenen anlam alanını daraltmasına ya da genişletmesine de işaret edilmelidir. Bu durumda tanım, yanlış kavramların tercih edilmesi dolayısıyla hedeflediği anlam alanını tam olarak karşılayamamış olmaktadır. Örneğin, “başkasının sözünün delil olmaksızın kabul edilmesi”¹⁶ şeklindeki taklîd tanımında kullanılan “kabul” ifadesi, müctehidlerin kendilerinden önce görüş belirten müctehidlerin görüşlerini yanlış olarak değerlendirse de ictihâdi görüşler olmaları dolayısıyla onları kabul etmelerini

14 Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhît*, VI, 270.

15 Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh Medhal* (haz. Selçuk Camcı), İstanbul 2011, s. 239.

16 Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, IV, 139; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzir*, III, 1017.

de kapsamaktadır ki, bu, taklîd değildir. Öte yandan “delil olmaksızın başkasının sözüyle amel edilmesi”¹⁷ şeklindeki taklîd tanımında geçen “amel” ifadesi, taklîd olduğu halde itikâdla ilgili konuları dışarıda bırakmaktadır.¹⁸

Anlaşılabacağı üzere usûl eserlerinde tanımlanan alana ve bu alanı tanımlama sadedinde kullanılan kavramlara bağlı olarak farklı taklîd tanımları söz konusu olmaktadır. Bir çok noktada ayrışmalar ortaya çıksa da getirilen tanımların hepsinde başkasına ait görüşün delilsiz bir şekilde benimsenmesi ve ona uyulması fikrinin bulunduğu söylenebilir. Taklîd tanımlarından ve onlara dayalı izahlardan hareketle burada taklîd mutlak olarak kullanıldığında gerek uyulan görüş gerekse uyulan kişi hakkında delil bulunmaksızın ya da bulunsa da mukallid nezdinde delile vukûfiyet olmaksızın gerçekleştirilen geçerli ya da geçersiz bütün uyma şekillerini kapsayan bir mana kastedilecektir.

Tâklidin özüne “delilsiz uyma” manası yerleştirildiğine göre bazı uyma şekillerinin farklı delillere dayandıkları gerekçesiyle taklîdin anlam alanının dışına çıkarılması gündeme gelmektedir. Bu çerçevede usûlcüler tarafından, taklîdin mâhiyetini belirleme amacıyla ve kısmen de yukarıda işaret edilen tanımlardaki taklîd anlayışlarının bir yansıması olarak neye ya da kime “uyma”nın taklîd çerçevesine girdiği tartışılmış, bazı durumlar delile dayandığı gerekçesiyle taklîdin kapsamından çıkarılmıştır. Bu durumların bazılarının taklîdin kapsamından çıkarılması çoğunluğun görüşü iken diğer bir kısmının taklîd olarak kabul edilmemesi azınlık usûlcülerin yaklaşımıdır. Nitekim büyük çoğunluk Allah’ın kelâmına, Hz. Peygamber’in sözüne ve bir asırda yaşayan müctehidlerin üzerinde icmâ ettikleri görüşe uyulmasını taklîd olarak kabul etmez. Aynı şekilde usûlcülerin çoğunluğu hâkimin âdil şâhidlerin sözüne ya da diğer delillere veya davalı ve davacının hâkimin sözüne müracaat etmesini taklîd olarak değerlendirmedikleri gibi sika bir râvinin rivâyetini kabul etmeyi de taklîdin dışına çıkarır.¹⁹ Çoğunluğun istisnalarını ek olarak azınlıkta kalan bir grup usûlcü sahâbî kavli, âmmînin âlime uyması ve âlimin âlime uymasını taklîd olarak kabul etmez.²⁰

17 Abdülali Muhammed b. Nizameddin Muhammed Şehâlevî el-Ensârî Leknevî, *Fevâihü’r-Rahamût bi-Şerhi Müsellemî’s-Sübût* (nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Beyrut 1423/2002, II, 432.

18 Benzer bir çok örnekle birlikte yapılan açıklamalar için bk. Sâd b. Nâsir b. Abdülazîz eş-Şisrî, *et-Taklîd ve Ahkâmühü*, Riyad 1416, s. 16-29.

19 İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 835-836; Ebu Hamid Hucetü’l-İslâm Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ‘İlmi’l-Usûl* (nşr. Hamza b. Zühayr Hafız), *Cidde ts.*, IV, 139-140; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 192; Emir Padişah, *Teyşîru’l-Tahrîr*, I, 26; Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît*, VI, 276; Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed Haseni Mîsrî Hamevî, *ed-Dürri’l-Ferîd fî Beyânî Hükmi’l-Taklîd* (nşr. Abdülkerim Ömer Abdülkerim eş-Şekâkî el-Ânî), eş-Şârika 1430/2009, s. 83-86; Şevkânî, *İrşâdü’l-Fuhûl*, s. 860-861; Muhammed Siddîk Hasan Hân, *et-Tarikâtü’l-Müslâ fi’l-İrşâdi ilâ Terki’l-Taklîd ve İttibâi mâ Hüve’l-Evla*, Kostantiniye 1296, s. 38; Ömerî, *el-İctihâd ve’l-Taklîd*, s. 257-262.

20 Debûsî, *Takvimü’l-Edille*, s. 391; Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît*, VI, 275; Ömerî, *el-İctihâd ve’l-Taklîd*, s. 258, 262-263. Görüldüğü kadarıyla azınlığın anlam açısından taklîdden yaptığı istisnalara yer veren eserler, “sahâbî kavli” ve “âlimin âlime uyması”ni kimlerin taklîd olarak değerlendirmediklerini ismen zikretmeyip bu konuda genel ifadeler kullanmakla yetinirler. Buna karşın “âmmînin âlime uyması”nın durumu ile ilgili olarak bazı isimlere atıfta bulunurlar. Bu çerçevede onlar Bâkîllânî (ö.403/1013), Cüveynî (ö.478/1085), Gazzâlî (ö.505/1111), Âmidî (ö.631/1233), İbn Hâcib (ö.646/1249), İbn Hümâm gibi usûlcülerin “âmmînin âlime uyması”ni taklîd olarak değerlendirmediklerini,

Gerek çoğunluk gerekse azınlıkta kalan usûlcüler, taklîd olarak kabul etmeyip taklîdin anlam alanının dışına çıkardıkları durumların taklîd olmadıklarını gösteren delillere yer vermişlerdir. Çoğunluğun getirdiği delillere işaret edilecek olursa Allah'ın kelâmının doğruluğu, doğruluğu sabit olan Hz. Peygamber'in haber vermesi ile bilinmektedir.²¹ Ayrıca Allah'ın zâtı ve sıfatları dolayısıyla O'nun kelâmı, bizâtihi hüccettir. Hz. Peygamber'e peygamberliği mucize ile istidlâl edildikten sonra uyulmaktadır. Öte yandan ona uyulması Allah tarafından emredilmiş ve bizâtihi Hz. Peygamber'in kendisi delil kılınmıştır.²² İcmâ ehlinin doğruluğu, Hz. Peygamber'in onların korunmuşluklarını (ismet) bildirmesi ve icmâyla ilgili diğer deliller ile ortaya çıkmaktadır. Doğru ve yanlış olma ihtimâli olsa da hâkimin şâhîde ya da diğer delillere uyması, sem' (nass) ve icmâ ile sâbit olmuştur. Hâkimin sözüne uyulması, bizâtihi onun hükmünün ilgili delillerle hucce kılınması dolayısıyladır.²³ Doğruluğu konusunda delil bulunduğu râvîlere ait rivâyetler de, râviye dair adâlet ve zapt araştırmasını içerdiği ve şartlarını taşıyan râvînin rivâyetinin kabul edilmesine dair akli ve naklî deliller bulunduğu için taklîd değildir.²⁴

Azınlıkta kalan bazı usûlcülerin taklîd olarak değerlendirmedikleri durumlarla ilgili getirdikleri delillere gelince onlara göre sahâbî kavlinin diğerlerine üstünlüğü Hz. Peygamber'in bildirmesi ile sâbit olduğu için sahabeye uymak taklîd değildir.²⁵ Bu çerçevede yapılan açıklamalar dikkate alındığında sahâbî kavline uymanın taklîd olup olmadığı onun bizâtihi hucce kabul edilip edilmemesine dayandırıldığı söylenebilir.²⁶ Dolayısıyla sahâbî kavlini bizâtihi hüccet olarak kabul edenler,

usûlcülerin büyük çoğunluğunun ise aksi kanaatte olduğunu dile getirirler (Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhit*, VI, 273-274; İbn Emîru'l-Hâcc, *et-Takrîr*, III, 340-341; Ömerî, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s. 258-259, 264; Eyyüp Said Kaya, "Taklîd", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 462).

21 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 139-140.

22 Hz. Peygamber'e uymayı Şâfiî (ö.204/820), taklîd olarak isimlendirse de, zikredilen gerekçelerle içlerinde Debûsi (ö.430/1039), İbn Hazm (ö.456/1064), Gazzâlî, Semerkandî, Âmidî ve Şevkânî'nin de yer aldığı çoğunluk taklîd olarak değerlendirmez (Debûsi, *Takvimü'l-Edille*, s. 391; İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 37; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 139-140; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, II, 949; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 192; Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhit*, VI, 270-272; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 861-862; Ömerî, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s. 258). Hz. Peygamber'e uymanın taklîd olarak değerlendirilemeyeceği kanaatinde olanlar, Şâfiî'nin gerçek anlamda taklîdi kastetmediğini ifade edip, onun sözlerini değişik açılardan yorumla tâbi tutmuşlardır. Bâkîllânî, Hz. Peygamber'e uyanın mukallid olmadığı konusunda icmân bulunduğunu ifade ederek, bu yaklaşımın yaygınlık derecesini ve gücünü ortaya koymaktadır (Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhit*, VI, 271-273; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 862-862). Bu konudaki icmâ iddiası, büyük çoğunluğun yaklaşımını gösterse de az da olsa farklı düşüncede olanların var olduğu anlaşılmalıdır. Nitekim bu konudaki ayrışmanın nedenini açıklayan Zerkeşi, taklîdi, "kendisine uyulması konusunda delil olmayan kişiye uyma" şeklinde anlayanların Hz. Peygamber'e uymayı taklîd olarak değerlendirmediklerini, taklîdi, "aktardığı bilginin delili bilimsiz bir kişiye uyma" olarak kabul edenlerden bazılarının ictihâd ve vahye dayanma durumu bilinmediğinde Hz. Peygamber'e uymayı taklîd olarak değerlendirebildiklerini ifade etmektedir (Detaylı bilgi için bk. Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhit*, VI, 270-271).

23 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 139-140; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 192; Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhit*, VI, 273; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 860; Ümid Necmeddin Cemil Mustafa, *Tenbihü'l-Esdikâ fî Beyâni't-Taklîd ve'l-İctihâd ve'l-İstiftâ ve'l-İftâ l'İbni'l-Hayyât el-Karadâğî* (h.1335) (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selahaddin Üniversitesi, Erbil 1431/2010, s. 77; Ömerî, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s. 257-260.

24 Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhit*, VI, 276; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 860-861; Sıddîk Hasan Hân, *et-Tarikâtü'l-Müslâ*, s. 38; Ömerî, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s. 260-262.

25 Debûsi, *Takvimü'l-Edille*, s. 391; Ömerî, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s. 258.

26 Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhit*, VI, 270-271; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 861-862; Abdurrahman b. Abdullah Derviş, *es-Sahâbiyyü ve Mevkîfü'l-Ulemâi mine'l-İhticâc bi-Kavlihi*, Riyad 1992, s. 130-135.

onun taklîd olmadığını; sahâbî kavlini hüccet olarak kabul etmeyenler ise, onun taklîd olduğunu söylemiş olurlar.

Âmmînin âlime uymasını taklîd olarak değerlendirmeyenler, âmmînin kendisine uyacağı âlimi tespit ederken bir tür ictihâdda bulunduğunu, Allah tarafından müctehid için ictihâd ederek vardığı sonucun alem kılınmasında olduğu gibi âmmî için müctehidin sözünün alem kılındığını, âmmînin âlime uymasını müctehidin naslara uymasına benzeterek her ikisinin de taklîd olmayacağını, ayrıca âmmînin müftüye uymasının delilsiz olmayıp âmmînin âlime uyması gerektiği konusunda nassların ve icmâin bulunduğunu dile getirirler.²⁷ Bu görüşte olanlar, taklîdin İslâm toplumunda istisnâî bir şey olduğunu ve naslar tarafından kötülenn taklîdin câhilin câhili ya da âlimin âlimi taklîdi şeklinde ortaya çıktığını ileri sürerler.²⁸ Buna mukabil çoğunluk, “sözü bizâtihi delil olmayan birisinin sözüne uyma” ve “sözünün dayandığı delili bilmeden başkasına uyma” şeklindeki taklîdin her iki manasının da âmmînin âlime uymasında gerçekleştiği ve âmmînin bilinen anlamda bir ictihâdî faaliyette bulunmadığı gerekçesiyle âmmînin âlime uymasını taklîd olarak değerlendirmiştir.²⁹

Bir âlimin diğer bir âlimin görüşünü almasının taklîd olarak isimlendirilmesi konusunda ise, söyleyenden dolayı değil söylenenden dolayı, yani delile dayalı olarak uyma söz konusu olduğu için mecâzî bir kullanımın bulunduğu ileri sürülmüştür.³⁰ Dolayısıyla onlara göre âlimin âlime uyması, delilini bilerek gerçekleştiği için gerçekte taklîd kapsamına dahil olmaz. Bu yaklaşım, bir âlimin başka bir âlimi taklîd etmesi esnasında taklîd eden âlimde delile vukûfiyetin bulunması şartıyla doğrudur. Delile vukûfiyet olmadığında ise, ittiba (delilde taklîd) söz konusu olmaktadır ki, daha önce geçtiği üzere bu, çoğunluk nezdinde taklîd kapsamına girmektedir.

Burada, aşağıda ele alınacağı üzere gerek çoğunluğa ait istisnâları gerekse azınlığa ait istisnâları genel olarak taklîd kapsamında değerlendiren küçük bir grubun (mutlak taklîd taraftarları) varlığına da işaret edilmelidir. Onların böyle bir sonuca ulaşırken söz konusu durumlarda görülen “başkasına uyma” anlamını öne çıkardıkları söylenebilir.

Yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere çoğunluk nezdinde Allah'ın kelâmına, Hz. Peygamber'e ve icmâa uyulmasının taklîd olarak değerlendirildiği gibi hâkimin âdil şâhidlerin sözüne ya da diğer delillere veya davalı ve davanın, hâkimin sözüne müracaat etmesi ile şartlarını taşıdığında râvînin rivâyetine uyulması da taklîd olarak değerlendirilmemektedir. Azınlıkta kalan kimi usûlcüler

27 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 139-140; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 192; Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 273-274, 284; Şevkânî, *İşâdü'l-Fuhûl*, s. 860; Hasan Hân, *et-Tarikatü'l-Müslâ*, s. 37; Ömerî, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s. 258-259, 262, 264.

28 Ömerî, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s. 262; Kaya, “Taklîd”, XXXIX, 462.

29 Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 274; Ömerî, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s. 264; Kaya, “Taklîd”, XXXIX, 462.

30 Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 275. Benzer açıklamalar için bk. Ömerî, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s. 262-263.

ise, bunlara ek olarak sahâbî kavli, âmmînin âlime uyması, âlimin âlime uyması ve ittibâi taklîd olarak kabul etmez. Dolayısıyla zikredilen uyma şekilleri, bir şekilde başkasına uyma manası taşısalar da ilgili delillere bağlı olarak taklîdin kapsamından çıkarılmışlardır. Taklîdin anlamından istisnâ edilen bu durumlar, meşrûiyet açısından yapılacak istisnalarla karışmaması için “*anlam açısından taklîdden istisnâ edilen uyma şekilleri*” olarak isimlendirilebilir.

Taklîdin mâhiyeti ile ilgili getirilen tanımlar ve yapılan açıklamalar dikkate alındığında ve azınlık görüşleri göz ardı edilip çoğunluğa ait zikri geçen istisnâlar taklîdin anlam alanının dışına çıkarıldığında usûlcüler tarafından “taklîd” ifadesinin, daha çok gerek uyulan görüş gerekse uyulan kişi hakkında delil olmaksızın ya da delil bulursa da mukallid nezdinde vukûfiyet bulunmaksızın *âmmînin ve âlimin âlime uyması* ile *âmmînin ve âlimin âmmîye uyması* için kullanıldığı söylenebilir. İzah edildiği şekliyle taklîdin mâhiyeti netleştirildikten sonra taklîdin bilgi ve amel değerine geçilebilir.

II. TAKLİDİN BİLGİ VE AMEL DEĞERİ

Usûlcülerin, taklîdin bilgi değeri ve amel değeri ile ilgili meseleleri ayrı ayrı ele almak yerine birbirleriyle iç içe ve birbirlerini tamamlar şekilde tartıştıkları görülmektedir. Burada konunun daha iyi anlaşılması ve tekrarların önlenmesi amacıyla aynı yöntem devam ettirilerek taklîdin bilgi ve amel değeri birlikte ele alınacak, ilgili değerlendirmeler yeri geldikçe yapılmaya çalışılacaktır.

Taklîdin savunucuları olarak Haşeviyye ve Ta’lîmiyye’ye göre taklîd, hakkı bilmenin yolu olup ona uymak vâcib iken, inceleme ve araştırma yapmak, yani aklî ve ictihâdî faaliyette bulunmak haramdır.³¹ Burada bağlayıcı bir dînî hükümle vasıflanan taklîdin, mutlak olarak benimsendiği, ona mukabil nazar ve istidlâl kategorik olarak karşı çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşım sahiplerinin taklîde yüklenebilecek en kapsamlı anlamı yüklemeleri, yani “*anlam açısından taklîdden istisnâ edilen uyma şekilleri*”ni de genel olarak taklîd çerçevesinde değerlendirmeleri ve onu bu

31 Debûsi, *Takvimü'l-Edille*, s. 389; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 139; Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 280; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 867; Muhammed İbrâhim Muhammed Hafnâvî, *Tebîrû'n-Nücebâ bi-Hakikatil-İctihâd ve't-Taklîd ve't-Telfik ve'l-İftâ*, Kahire 1995, s. 209. Haşeviyye, dînî konularda akıl yürütmeyi reddedip sadece nakle itibar eden ve özellikle ulûhiyyet meselelerinde naslar arasında bağlantı kuramayarak teşbih ve tecişime kadar varan telakkileri benimseyen kimseler için kullanılmaktadır. Değişik ekollere mensup pek çok âlim tarafından söz konusu görüşleri temsil edenlerin, Ahmed b. Hanbel'e uyduklarını iddia ederek kendilerini “ashâbü'l-hadis” veya “ehl-i hadis” olarak adlandıran bir kısım Selefiyye, Şia'ya mensup bazı fırkalarla Müşebbihe ve Mücessime'den oluştuğu kabul edilmektedir (Ebül-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *Kitâbü'l-Milel ve'n-Nihal* (ed. William Cureton), Leipzig 1923, I, 68, 76-77; Metin Yurdagür, “Haşviyye”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 426-427). Ta'limiyye, İsmâillîğin bir başka adıdır. Gerçeğin ancak masum imamın öğretimi (ta'limi) ile öğrenilebileceğine inandıklarından dolayı bu adla da anılırlar. Ta'limi esas almaları dolayısıyla aklî istidlâli reddedler. Onlara göre insanların ileri sürecekleri görüşler birbirinden farklı, hatta zıt olabileceği için dînî metin ve gerçekler ancak masum imam tarafından öğretilmesi suretiyle öğrenilip uygulanabilir. Tâlim düşüncesinin İsmâiliyye'de ortaya çıkması ve geliştirilmesi genellikle Hasan Sabbâh (ö.518/1124)'a nisbet edilmektedir [Şehristânî, *Kitâbü'l-Milel ve'n-Nihal*, I, 127-128; Mustafa Öz, “Ta'limiyye”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 548-549].

şekliyle benimseyip bağlayıcı kabul etmeleri sebebiyle bu görüşün sahipleri *mutlak kabul taraftarları* olarak nitelenebilir.

Küçük bir azınlığa nispet edilebilecek bu görüşe karşılık büyük çoğunluğun taklîd konusunda olumsuz bir yaklaşıma sahip olduğu görülür.³² Öte yandan taklîdin tanımı esnasında işaret edildiği üzere büyük çoğunluk, “*anlam açısından taklîdden istisnâ edilen uyma şekilleri*”ni, özellikle genel kabul gören istisnâları taklîd olarak değerlendirmemektedir. Bunlara ek olarak kimin kimi hangi konuda taklîd edeceği soruları çerçevesinde de büyük çoğunluğu oluşturan âlimlerin kendi içinde farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Zikredilen sorular çerçevesinde ortaya çıkan ve mana itibariyle taklîd olarak algılansa da “*meşrûiyet açısından taklîdden istisnâ edilen uyma şekilleri*”, geçerli taklîd şekilleri olarak kabul edilmek suretiyle karşı çıkan taklîdin dışına yerleştirilmektedir. Dolayısıyla büyük çoğunluğun taklîde olumsuz bakışı, anlam ve meşrûiyet açısından yapılan istisnâların paranteze alınması şartıyladır. Buradan hareketle büyük çoğunluğun taklîd karşısındaki muhâlif konumu *istisnâlı red* olarak ifade edilebilir. Zira onlar, bazı uyma şekillerini anlam ya da meşrûiyet açısından karşı çıktığı taklîdden istisnâ etmektedirler.

Bazı usûlcüler, taklîdin dînen meşrû olmadığını, bununla birlikte ittibân câiz olduğunu savunurlar. Onlara göre taklîd, bilgiye dayanmaksızın bir görüşü benimsemek iken, ittibâ, delilini bilerek ve doğruluğuna kanaat getirerek bir görüşe uymak demektir.³³ Bu görüşü benimseyenler arasında Bağdat Mu'tezilesi (Kaderiyye)'nden bazıları ile İbn Hazm, İbn Teymiyye (ö.728/1328), Şevkânî ve Sıddîk Hasan Hân (ö.1307/1889) sayılabilir.³⁴ Bu görüşü savunanlardan biri olarak Şevkânî'nin açıklamaları, taklîd-ittibâ ayırımının dayandığı fikrî arka planı ortaya koyar niteliktedir. Âmmînin delil talep etmeksizin âlimi taklîd edemeyeceğini dile getirerek taklîde karşı çıkan ve buna mukabil ittibâi savunan Şevkânî'ye göre müctehidin, delilin yokluğunda kendi görüşüyle amel edebileceği konusunda ihtilâf yoktur. Delil olmaksızın başkasının onun görüşüyle amel etmesi ise, hiçbir şekilde

32 Nitekim taklîdi sapırtıcı deliller (diğerleri ilhâm, istishâb, tard) arasında ele alan Debûsi, ilim ehli olan cumhûra göre taklîdle hüküm vermenin bâtil olduğunu ifade etmektedir (Debûsi, *Takvîmü'l-Edille*, s. 389). Karâfi, İmâm Mâlik (ö.179/795)'in ve cumhûr ulemânın icthâdın gerekliliği ve taklîdin bâtil oluşu kanaatini taşıdıklarını ifade etmektedir (Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl* (nşr. Taha Abdür-rauf Sâd), yy. 1393/1973, s. 430). İbn Hazm ilk nesillerde taklîdin olmadığı konusunda icmân bulunduğunu, başkasını taklîdin hicri dördüncü yüzyıldan sonra ortaya çıktığını, bundan dolayı taklîdin bâtil olduğunu dile getirmektedir (Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saïd ez-Zâhiri İbn Hazm, *Mulahasu İbtâli'l-Kiyâs ve'r-Ra'y ve'l-İstihâsân ve't-Taklîd ve't-Ta'lîl* (nşr. Sa'îd el-Efgâni), Beyrût 1389/1969, s. 52). Şevkânî, taklîdin yasaklanması konusunda icmâ bulunmasa da cumhûrün görüşünün taklîdin câiz olmadığı yönünde olduğuna dikkat çekmektedir (Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 866-867). Aktarılan görüşler birlikte değerlendirildiğinde, icmâ iddiasının tartışmalı olduğu anlaşılıyorsa da böyle bir iddianın varlığı zikri geçen yaklaşımın yaygınlık derecesini göstermesi açısından dikkate değerdir.

33 Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 87; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafe Desûkî, *el-İctihâd ve't-Taklîd fiş-Şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Devha [Doha] 1987, s. 203; Hafnâvi, *Tebisîrû'n-Nücebâ*, s. 207.

34 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 147; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 197; İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 823-824, 830, 836, 838, 848-849, 862; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkî'in an Rabbi'l-Âlemin* (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billah el-Bağdadi), Beyrut 1418/1998, II, 164-167; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 868-869; Hasan Hân, *et-Tarikatü'l-Müslâ*, s. 39-40.

câiz değildir. Zira dört mezhep imamı bundan sakındırmıştır. Ayrıca delil talebi olmaksızın müctehidin taklîd edilebileceğini söylemek, onu Şâri' yerine koymaktır. Bu yetki ise, Hz. Peygamber'den sonra kimseye verilmemiştir.³⁵ Taklîd-ittibâ ayırımına karşı çıkan çoğunluk usûlcüler, taklîd ve ittibân dilde aynı manaya geldiğini, âyette³⁶ de ittibân taklîd manasında kullanıldığını savunurlar. Aynı şekilde bir şahsın delillerin künhüne vâkıf olması durumunda onun müctehid olacağını, böyle olmadığında ise sadece delilleri saymakla onları biliyor olmayacağını ifade ederek bu ayırımı manasız bulurlar.³⁷ Tarafların yaptığı açıklamalara bakıldığında, söz konusu ayırımın lafzî bir ayırım olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira delilini bilecek başkasına uymaya, bazıları ittibâ ismiyle büyük çoğunluk ise taklîd ismiyle cevaz vermiş olmaktadır. Dolayısıyla böyle bir uymanın geçerliliği konusunda ittifak vardır. Burada ittibâ ayrı bir kategori olarak kabul edenler, yükledikleri anlâmla birlikte meşrûiyet açısından; ittibân taklîdle aynı manaya geldiğini düşünenler ise, sadece meşrûiyet açısından onu reddedilen taklîdden istisnâ etmiş olmaktadır. Dolayısıyla buradaki her iki yaklaşım da *istisnâlı red* altına sokulabilir ve böyle bir uymanın bilgi ve amel değeri de bu çerçevede değerlendirilebilir.

Söz konusu istisnâlar da dikkate alındığında, usûl eserlerinde taklîdin bilgi ve amel değerine genel bakışın *mutlak kabul* ve *istisnâlı red* şeklinde ortaya çıktığı söylenebilir. Şimdi önce taklîdin bilgi ve amel değeri ile ilgili olarak bahsi geçen iki yaklaşıma ait deliller incelenecek, daha sonra bunlara dair genel bir değerlendime yapılacaktır.

A- Mutlak Kabul Taraftarlarının Delilleri

Taklîdin geçerliliğini mutlak olarak kabul edenler, görüşlerini ispat etmek için bir çok naklî ve aklî delile baş vurmuşlardır. Getirdikleri deliller ile öncelikle taklîdin mukabili olarak nazar ve istidlâlin geçersizliği üzerinde durmuşlardır. Böylece taklîdin tek çıkış yolu olduğu iddiasını dile getirmişler, bunu takiben doğrudan taklîdi destekleyen delil ve uygulamalara yer vermişlerdir. Söz konusu dayanakların her birisi ise, cumhur tarafından eleştirilmiş ve çürütülmeye çalışılmıştır.

Taklîdi savunanlara göre, “Sadece kâfirler Allah'ın âyetleri konusunda tartışmaya girerler”³⁸ âyeti, taklîd yerine gerçekleştirilecek araştırma ve incelemenin, kâfirlere nispet edilerek eleştirilen tartışma kapısını açacağını göstermektedir. Bu delillendirmeye karşı çıkan Gazzâlî, âyette yasaklanan şeyin “Hakkı iptal etmek

35 Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 872.

36 Delilsiz uymanın “ittibâ” kelimesiyle karşılandığı söz konusu âyet şu şekildedir: “İşte o zaman (görecekler ki) kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve (o anda her iki taraf da) azabı görmüş, nihayet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır. (Kötülere) uyanlar şöyle derler: Ah, keşke bir daha dünyaya geri gitmemiz mümkün olsaydı da, şimdi onların bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık! Böylece Allah onlara, işlerini, pişmanlık ve üzüntü kaynağı olarak gösterir ve onlar artık ateşten çıkamazlar.” (Bakara 2/166-167).

37 Seyyid, *Usûl-i Fıkıh Medhal*, s. 239; Desûkî, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s. 203-205.

38 Gâfir 40/4.

için bâtila tutunarak mücâdeleye girişirler³⁹ âyetinde işaret edilen bâtil yolla celledişmek olduğunu, yoksa cedelin tamamen yasaklanmadığını dile getirir ve bunu başka âyetlerle⁴⁰ destekler.⁴¹

Taklîd savunucuları, selevin ittibatı emredip bid'at ehli olma ve re'ye uymaktan men ettiğini, dolayısıyla kendilerinin taklîdi esas alarak seleve uyduklarını ileri sürerler. Bu iddiayı değerlendiren Cessâs (ö.370/980), selevin nazar ve re'yi kullandığını, Kitap ve Sünnet'in doğruluklarının sübûtu konusunda dahi nazar ve akli huccetlere ihtiyaç duyulacağını, peygamberliğin ve mucizelerin ancak nazar ile sabit olabileceğini dile getirir. Bu yolu izleyenler olarak selevin, taklîdle hareket etmiş olamayacağına dikkat çeker.⁴²

Taklîd taraftarları, Hz. Peygamber, sahabe ve tabi'ünün, taklîde karşı çıkanlar tarafından da taklîd ediliyor oluşunu, taklîdin geçerliliğine delil gösterirler.⁴³ Bu delil karşısında Hz. Peygamber'in peygamberliğine ait doğruluğun mucizeden istidlâl ile anlaşıldıktan sonra ona uyulduğu, sahâbî kavlinin diğerlerine üstün oluşunun da Hz. Peygamber'in bildirmesi ile sâbit olduğu dile getirilmektedir.⁴⁴ Tâbiûna uymanın ise, mutlak manada olmayıp delillerini ya da ilmî ehliyetlerini bilme gibi şartlara tâbi olduğu görülmektedir. Böylece söz konusu durumların her birisinin, taklîde değil delile dayandığı ifade edilmiş olmaktadır.

Öteden beri süregelen geleneği delil olarak kullanan taklîd savunucuları, insanlığın kaynağı olarak Hz. Âdem'e uymanın vâcib olduğunu, aksi delil ortaya çıkana kadar sabit olan şeylerin aynen devam etmesi gerektiğini ifade ederler. İnsanlarda doğruluğun asıl olduğunu, dolayısıyla aktarılacak gelen şeylerin, aksine delil getirilene kadar doğru olacağını dile getirirler. Bu yaklaşıma karşı Debûsî, doğruluğun ancak mucize sahibi için asıl olacağını, gerisi için ise delile ihtiyaç bulunduğunu ifade etmektedir.⁴⁵

Taklîdin gerekliliğini savunanların görüşlerini dayandırdıkları bir diğer delil, insanların çoğunun taklîdin gerekliliği yönünde görüş sahibi olduğu yaklaşımıdır. Buna itiraz eden Gazzâlî, öncelikle hakka ulaşmanın zaman, bilgi ve tecrübe gerektirmesi dolayısıyla ancak azınlık tarafından gerçekleştirilebileceğine dikkat çekmekte, daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'de bir çok âyetin⁴⁶ şükredenlerin, bilenlerin ve gerçeği sevenlerin az olduğunu bildirmesine, Hz. Peygamber'in az bir toplulukla

39 Ğâfir 40/5.

40 Söz konusu âyetler "Onlarla en güzel şekilde mücâdele et" (Nahl 16/125), "Dediler ki: Ey Nuh! Bizimle mücâdele ettin ve bize karşı mücâdelede çok ileri gittin" (Hûd 11/32), "Ehl-i Kitâb'la ancak en güzel yoldan mücadele edin" (Ankebût 29/46) şeklindedir.

41 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 143-144.

42 Ebû Bekir Ahmet b. Ali er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Ustûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemi), İstanbul 1414/1994, III, 376.

43 Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 389, 391.

44 Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 391; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 139-140.

45 Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 389.

46 Sebe 34/13; En'âm 6/37; Mü'minûn 23/70.

hakkı temsil etmiş ve hakkın az kimse tarafından biliniyor olmasına yer vermektedir. Ayrıca söz konusu delile dayanabilmek için bir konuda her zaman tüm insanların taklîdi benimseyip benimsemediklerinin kontrol edilmesi gerektiğini, bunun ise mümkün olmadığını dile getirmektedir.⁴⁷

Taklîd savunucuları, inceleme yapan kişinin birçok noktada şüphe ile karşı karşıya kalabileceğini, böylece dalâlete düşebileceğini, dolayısıyla taklîdi benimsemek suretiyle riski terk edip selâmeti talep etmenin daha evlâ olduğunu ileri sürerler.⁴⁸ Bu delile karşı Gazzâlî, taklîdi tercih eden Yahûdi ve Hıristiyanların dalâlete düştüğüne dikkat çekmekte, “Biz atalarımızı bir din üzere bulduk”⁴⁹ âyetinde işâret edildiği üzere taklîdin kâfirler tarafından da tercih edildiğini vurgulamaktadır. Burada o, söz konusu insanların taklîdi ile taklîdi savunuların taklîdinin farkını sorgulayarak taklîdin rey ve ictihaddan daha tehlikeli olduğuna işâret etmektedir. Ona göre, bilmenin (mar’rifetullah) vâcib olması, taklîdin ceahlet ve dalâlet manası taşıdığına delâlet eder. Zira taklîd, bir şeyin künhüne vâkıf kılacak bir bilme içermez. Ayrıca şüphe ve dalâlete düşme korkusuyla taklîd benimsendiğinde, bir şey yiyip içse boğazına takılacağı endişesiyle açlık ve susuzlukla kendisini öldüren kimse gibi şüphe ve dalâlete düşme korkusuyla ceahlet tercih edilmiş olmaktadır.⁵⁰

B- İstisnâlı Red Taraftarlarının Delilleri

Taklîd konusunda istisnâlı red taraftarları, mutlak taklîd savunucularının delilendirme şekline mukabil olarak taklîdin zemmedilişi ve nazarda bulunmanın gerekli oluşu üzerinde durmuşlar, bu çerçevede nakli ve akli delillere yer vermişlerdir.

Önce *nakli delillere* değinilecek olursa taklîde karşı çıkanlara göre Allah insanların çoğunun delile/ilme dayanmamaları dolayısıyla dalâlet üzere olduklarını bildirmektedir.⁵¹ Âyetlerde⁵² bilgiye dayanmadığı için taklitçilik yasaklanmakta, ilim ve istidlâlin gerekliliği, bunları terk edenlerin hayvanlar ile kör ve sağırlar mesabesinde oldukları dile getirilmektedir.⁵³ Dolayısıyla onlara göre İslâm, taklîdden ziyâde nazar ve istidlâli gerekli görmektedir. Taklîde değil de ilme ve istidlâle olan

47 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 141-142.

48 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 143; Hafnâvî, *Tebşirü'n-Nücebâ*, s. 209.

49 Zuhurf 43/22.

50 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 143.

51 Söz konusu âyet “Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan, seni Allah’ın yolundan saptırırlar, onlar zandan başka bir şeye tâbi olmaz, yalandan başka söz de söylemezler” (En’âm 6/116) şeklindedir.

52 Söz konusu âyetler “Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme” (İsrâ 17/36), “Biz sadece bildiğimizle şahidlik ediyoruz” (Yûsuf 12/81), “Şeytan, Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder” (Bakara 2/169), “Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız” (Zuhurf 43/23), “Sen de onlara: Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de” (Bakara 2/111), “Hayır, onlar (düşünmedikleri için) hayvanlar gibidir, hatta onlar yolca daha da sapıktırlar” (Furkân 25/44), “Çünkü onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir, bu sebeple düşünmezler” (Bakara 2/171) şeklindedir.

53 Cessâs, *el-Fusûl*, III, 374-375, 379; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 144-145; Hasan Hân, *et-Tarikatü'l-Müslâ*, s. 51-52; Hafnâvî, *Tebşirü'n-Nücebâ*, s. 207.

vurguyu göstermek üzere Gazzâlî, Allah ve elçisinin yücelttiği mevkiye⁵⁴ taklidle değil ancak ilimle ulaşılabileceğine dikkat çekmektedir.⁵⁵

Zikredilen delillerin yanında özellikle ittibâî savunular, hiçbir istisnaya yer vermeyecek şekilde genel bir taklid karşıtlığıyla delillendirmeye giderler. Bu çerçevede Sıddık Hasan Hân, kulluğun sadece Allah'a has kılınması gerektiğini, taklilde bir tür şirkin bulunduğunu delillendirmeye çalışmakta, sapkınlığa düşmemek için kitab ve sünnete sarılmanın gerekli ve yeterli olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶ İbn Hazm, taklîdin yasaklandığı konusunda icmâın bulunduğunu dile getirmektedir. Bu çerçevede o, sahabe ve tabiûn uygulamasından örnekler aktarmakta, karşı delilleri değerlendirmekte, İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî ve Ebû Hanîfe (ö.150/767)'den kendi görüşlerine dayanağı bilinmeden uyulmaması ve Kitâb ve Sünnet'le çatışması durumunda kendi görüşlerinin terk edilmesi konusunda ifadeler aktarmakta ve bunlardan hareketle, taklîdin haramlığı sonucuna ulaşmaktadır.⁵⁷ Şevkânî, sahabe, tâbiûn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde taklîdin hiç bilinmediğini, bir meselenin hükümünü bilmeyenin bilenlere sorup onlardan ilgili âyet ve hadisi öğrendiğini, bunun ise delile dayandığı için taklid olmadığını ifade etmektedir.⁵⁸ Getirilen bu delillerin, cumhûr tarafından yine taklid muhâlifliği ve nazar ve istidlâl taraftarlığı çerçevesinde ileri sürülmekle birlikte meşruiyet açısından istisnâ edecekleri durumlara uygun bir dille ve belirli şartlarla sınırlandırılarak sunulacağı tahmin edilebilir.

Naklî deliller çerçevesinde düşünüldüğünde aktarılanlara bakılarak ittibâ ehlini de içinde barındıran büyük çoğunluğun, taklide karşı çıkararak dinin temel kaynaklarında taklid yerine nazar ve istidlâlin emredildiğini, ilk nesillerin de bu çerçevede hareket etmiş olduğunu savunduğu söylenebilir.

Aklî delillere gelindiğinde taklide karşı çıkanlar, aktarılan herhangi bir haberin ya da fiilin doğruya ve yalana ihtimâli olması dolayısıyla doğrudan taklîdin yeterli olmayıp istidlâlin gerekeceğini dile getirirler. Doğruya ve yalana ihtimâlden dolayı peygamberlere imanın sadece davetle değil delil olarak mucizenin ortaya

54 Bu konuda o, "Allah, içinizden iman edenleri ve ilim verilenleri derecelerce yükseltir" (Mücâdele 58/11) âyeti ile "Bu ilmi her neslin âdil kişileri yüklenirler ve onunla ilgili olarak aşırıların tahrifini, câhillerin te'vilini ve iptal edicilerin kendilerine mâl etmelerini (intihâl) ortadan kaldırırlar" [Benzer manada rivâyetler için bk. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarâbâd 1344/1925, X, 209; Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *Câmi'ü'l-Ehâdis* (nşr. Abdülhalim Mahmûd, Ahmed Abbas Sakr, Ahmed Abdülmevcud), y.y. ts., VIII, 62-63] hadisini zikretmektedir.

55 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 145-146.

56 Örneğin o söz konusu yaklaşımını ispat için "... Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın" (Kehf 18/110) âyeti ile "Size iki şey bırakıyorum. Bunlara sınımsız bağlandığınız sürece, asla doğru yoldan sapmayacaksınız. Bunlar, Allah'ın kitabı ve Peygamber'inin sünnetidir." (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, II, 70) hadisine yer vermektedir. Verilen âyet ve hadisin yanında diğer delil ve değerlendirmeler için bk. Hasan Hân, *et-Tarikâtü'l-Müslâ*, s. 47-52.

57 İbn Hazm, *Mulahhasu İbtâli'l-Kıyâs ve'r-Ra'y ve'l-İstihân ve't-Taklid ve't-Ta'lil*, s.52; İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, Şevkânî, 793-876; *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 866-867. Zerkeşi, imamlardan aktarılan yasaklamaların müctehidlerin onları taklid etmesiyle ilgili olduğuna, yoksa âmminin âlimlere uymasıyla ilgili olmadığına dikkat çekmektedir (Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhit*, VI, 280). İbn Hazm çizgisini devam ettiren Şevkânî ise, imamlardan gelen yasağın, her ikisiyle de ilgili olduğunu ifade etmektedir (Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 868).

58 Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 868.

konulmasıyla gerekli hâle gelmesi gibi peygamberlerin dışında kalanların haberleri için de delile ihtiyaç duyulacağını belirtirler.⁵⁹ Mesela Cessâs'a göre, görüşünün sıhhati bilinmeyen bir kişinin taklîd edilmesi, onun Hz. Peygamber'den daha üstün görülmesi manasına gelir. Zira peygamberlere uyma zorunluluğu, davalarının doğruluklarını gösteren mucizelerden sonra ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bir peygambere uymada delil arandığına göre, diğer insanlara uymada evleviyetle delil aranması gerekir.⁶⁰

Taklîde karşı çıkanların getirdikleri aklî delillerin önemli bir kısmının münâzara üslûbuyla ortaya konulduğu söylenebilir. Nitekim Debûsî'ye göre, taklîdi benimseyen kişiye bâtil yolda olduğu söylenip akıl ve istidlâli kullanan bir kimseyi taklîd etmesi teklif edilir. Söz konusu kimseyi taklîd etmesi durumunda, bâtil yolda olduğunu kabul etmiş olur. Taklîd etmemesi durumunda ise, taklîdin huccetliğini terk etmiş olur. Böylece taklîdin bâtil olduğu ortaya çıkar.⁶¹

Bazen münâzara üslûbu, taklîdin sıhhatine dair bilginin sorgulanmasını merkeze alır. Bu bağlamda Cessâs ve Gazzâlî'nin açıklamalarına yer verilebilir. Onlara göre aklî delilleri reddedip taklîdi benimseyenlere taklîdin sahih ya da vâcib olduğunu bilip bilmedikleri sorulur. Bilmediklerini söylemeleri durumunda, sıhhati bilinmeyen bir şeye itikâdın câiz olmaması dolayısıyla kendi görüşlerini iptal etmiş olurlar. Sahih ya da vâcib olduğunu bildiklerini söylemeleri durumunda, bunu, bir delil ile bilip bilmedikleri sorulur. Delilsiz olarak bildiklerini söylemeleri hâlinde, sıhhatin delilsiz nasıl bilinebileceği gündeme getirilir. Delil ile bildiklerini söylemeleri hâlinde, nazarı kabul etmiş olurlar. Delil getirememeleri hâlinde ise, taklîdin keyfi bir hüküm olduğu ortaya çıkar.⁶² Böylece taklîdin uyulmaya değer bir yol olmadığı sonucuna ulaşılmış olur.

Sorgulamanın taklîd edilen kişi üzerinde gerçekleştirilmesi, taklîdin yanlışlığını ispat etme amacıyla ortaya konan bir diğer aklî faaliyet şeklidir. Bu çerçevede öncelikle Debûsî'nin açıklamalarına yer verilebilir. Ona göre taklîdi savunanlara taklîd ettikleri kişinin hak üzere mi bâtil üzere mi olduğu ya da söz konusu kişinin durumunu bilip bilmedikleri sorulur. Eğer bâtil üzere olduğunu ya da taklîd ettikleri kişinin durumunu bilmediklerini söylerlerse, hak ile bâtili ayıramayan deli mesabesinde insanlar ya da bâtila uyulabileceğini kabul eden sefihler olmaları sebebiyle onlarla münazaraya girilmez. Debûsî'ye göre, taklîd edilen kişinin hak üzere olduğu sadece haber verilmesi yoluyla bilinmeyeceği hâlde taklîd ettikleri kişinin hak üzere olduğunu söyleyenler, kendilerini temyîzin yokluğundan dolayı çocukların annelerini taklîd etmelerindeki gibi bir seviyeye indirgemiş olurlar. Bu insanlar, temyîzin bulunmaması dolayısıyla mazurdurlar, tedavi edilirler. Söz ko-

59 Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 389; Seyyid, *Usûl-i Fıkıh Medhal*, s. 240.

60 Cessâs, *el-Fusûl*, III, 375.

61 Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 390.

62 Cessâs, *el-Fusûl*, III, 371, 373-374; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 141.

nusu durumlarından dolayı onlarla münâzaraya girilmez. Temyîze sahip oldukları hâlde kendilerini yine hayvanların derecesine indirmeleri durumunda, kılıç zoru uygulanır. Böylece temyîz âletlerini kullanmaları ve kendisine itaat farz kılınmış Allah'ın hitâbına icâbet etmeleri sağlanmış olur.⁶³

Taklîd edilen kişiye dair sorgulamaya yer veren bir başka usûlcü İbn Hazm'dır. O, taklîdi bilgi kaynağı olarak görenlere, kendi taklîdleri ile başkalarını taklîd edenler arasındaki farkın ya da kendileri ile taklîd ettikleri kişiyi reddeden veya o kişiyi bilmeyenler arasındaki farkın sorulacağını dile getirir. Zikredilen sorular karşısında taklîdi benimseyenlerin taklîd ettikleri kişinin üstünlüğüne dair deliller getirmeye başlamaları durumunda, artık taklîdi terk etmiş ve istidlâl yoluna girmiş olacaklarını ifade eder.⁶⁴

Benzer şekilde Gazzâlî de, taklîd ehline yönelik olarak, başkalarının yerine taklîd ettikleri kişinin doğruluğunu nereden bildikleri sorusunu ileri sürer. Taklîd ettikleri kişinin sözlerinin gönüllerine yattığını söylemeleri durumunda, aynı şeyi iddia eden Yahûdî ve Hıristiyanlar'dan farklarının kalmayacağına dikkat çeker. Taklîd ettikleri kişiyi “benim sözüm hakır” şeklindeki ifadesinden dolayı taklîd ettiklerini söylemeleri durumunda ise, bu sözün doğruluğunun nasıl bilindiği sorusunu gündeme getirir.⁶⁵

Bir başka açıdan hareket eden Cessâs ve Gazzâlî, taklîdi vâcib görenlerin taklîd ettikleri kişiler için hata ihtimâlini kabul edip etmediklerini sorgularlar. Onlar, taklîd edilen kişinin hata ihtimâlinin kabul edilmesi durumunda, diğerlerinin değil de seçilen kişinin taklîd edilmesinin yanlış olmayacağından emin olunamayacağını ve böylece bu görüşle bir şüphenin kabul edilmiş olacağını ifade ederler. Hatanın imkânsız olduğunun dile getirilmesi durumunda ise, bir delile dayanmaması ve gayb hakkında hüküm verilmiş olması dolayısıyla bunun da kabul edilemeyeceğini dilegetirirler.⁶⁶

III. DEĞERLENDİRME

İslâm toplumlarının bilgi ve amel ile ilişkisini düzenleyen temel kavramlardan biri olan taklîdin mâhiyeti ile ilgili olarak küçük bir azınlığı oluşturan bir grup (mutlak taklîd taraftarları) her türlü uyma şeklini taklîd olarak değerlendirirken, büyük çoğunluk bir çok uyma şeklini anlam bakımından taklîd olarak değerlendirmemiştir. “Anlam bakımından taklîdden istisnâ edilenler” şeklinde ifade ettiğimiz söz konusu uyma şekilleri ile ilgili olarak büyük çoğunluk kendi içinde cumhûr ve azınlık olarak ikiye ayrılmıştır. Cumhûrun anlam bakımından taklîdden istisnâ

63 Debûsi, *Takvîmü'l-Edille*, s. 390. Destekleyici açıklamalar için bk. Seyyid, *Usûl-i Fıkıh Medhal*, s. 245.

64 İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 18.

65 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 140-141.

66 Cessâs, *el-Fusûl*, III, 374; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 140.

ettiği uyma şekillerinin başında Allah'ın kelâmına, Hz. Peygamber'e ve icmâa uyulması gelir. Hâkimin, âdil şahidlerin sözüne ya da diğer delillere dayanması, davalı ve davacının hâkimin sözüne müracaat etmesi ve şartlarını taşıyan râvînin rivâyetinin alınması cumhûr tarafından anlam bakımından taklîdin dışına çıkarılan diğer uyma şekilleridir. Cumhûrun yaptığı bu istisnalara ek olarak azınlıkta kalan kimi usûlcüler nezdinde “âmmînin âlime” uyması, kimilerine göre ise “âlimin âlime” uyması, anlam açısından taklîd olarak değerlendirilmemiştir. Aynı şekilde ittibâ, sadece onu taklîdden ayrı bir kategori olarak değerlendirenler için; sahâbî kavli, sadece onu hüccet kabul edenler için istisnâ niteliği kazanmıştır.

Büyük çoğunluk, anlam bakımından yapılan istisnâların dışında kimin kimi hangi konularda taklîd edeceği soruları çerçevesinde bazı uyma şekillerini anlam bakımından taklîd olarak isimlendirmekle birlikte *meşrûiyet açısından yasaklanmış taklîdden istisnâ* etmiştir. Bu çerçevede taklîdin bilgi ve amel değeri konusuna genel bir bakış yapıldığında azınlığın (mutlâk taklîd taraftarları) savunduğu taklîdin mutlak olarak geçerli ve bağlayıcı olduğu yaklaşımı ile büyük çoğunluğun (istisnâli red taraftarları) savunduğu bazı istisnâlar dışında taklîdin geçersiz olduğu yaklaşımı olmak üzere temelde iki görüş ortaya çıkmıştır.

Getirilen deliller ve yapılan açıklamalar dikkate alındığında mutlak olarak taklîdi benimseyenler, nas ve uygulamaya dayanmanın yanında nazar ve istidlâle muhâlefeti merkeze almışlardır. İstisnâli red taraftarları ise, mutlak kabul görüşü çerçevesinde getirilen delillerin mukâbili olacak şekilde nas ve uygulamanın yanında nazar ve istidlâlin gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Dolayısıyla her iki taraf arasındaki ihtilâf sadece taklîdin meşrûiyeti ile ilgili olmayıp taklîdin yanında nazar ve istidlâlin meşrûiyeti ile de ilgilidir. Bu nedenle mutlak taklîd taraftarları taklîdi benimserken nazar ve istidlâle karşı çıkmışlar, istisnâli red taraftarları ise genel olarak taklîde karşı çıkarken nazar ve istidlâli savunmuşlardır. İhtilâfın arkasını besleyen ve tartışmayı yönlendiren bir diğer nokta ise, Ta'lîmiyye'de olduğu üzere bazı şahıslara (imam gibi) manevî bir otorite yüklenerek dînî bilginin tamamen onlara dayandırılması eğilimidir. Burada büyük çoğunluğun bazı istisnâlar dışında genel olarak taklîde karşı çıkması, İslâm toplumlarının bilgi ve amel ile ilişkisinin düzenlenmesinde nazar ve istidlâlin kaybolup manevî otorite kabul edilen şahısların esas alınması yerine ilmin ve ilmî faaliyetlerin merkeze alınmasına verilen önemi gösterir.

Mutlak taklîd taraftarlarının, karşı çıktıkları nazar ve istidlâli görüşlerini ispat amacıyla kullanıyor olmaları bir tür iç çelişkiyi yansıtmaktadır. Ayrıca taklîd lehine getirdikleri nas ve uygulamalar yoruma açıktır. Bütün bunlardan dolayı, bahis konusu edilen delillere dayanan bu anlayış, büyük çoğunluğun yoğun eleştirisine konu olmuştur. Taklîd lehine getirilen deliller, onlara verilen cevaplar ve muhalif yaklaşım olarak büyük çoğunluğun getirdiği deliller göz önünde bulundurulduğunda, küçük bir azınlık tarafından savunulan mutlak olarak taklîdin vâcip olduğu yaklaşımının, özellikle nazar ve istidlâli tamamen dışlaması açısından kabul edilemez olduğu söy-

lenebilir. Öte yandan bu yaklaşımın, büyük çoğunluğun anlam ya da meşrûiyet açısından yasaklanmış taklîdden istisnâ ettiği ve meşrû kabul ettiği uyma şekilleri söz konusu olduğunda, neticeye ulaşma yolları farklı olsa da onlarla aynı tarafta yer aldığı ifade edilebilir. Ancak her hâlükârda büyük çoğunluğun anlam ya da meşrûiyet açısından yasaklanmış taklîdden istisnâ ettiği ve meşrû kabul ettiği uyma şekillerinin mutlak kabul taraftarlarının yaklaşımının aksine nazar ve istidlâl ile sıkı bir şekilde irtibatlandırıldığı ve bu çerçevede temellendirildiği unutulmamalıdır.

Büyük çoğunluğun (istisnâlı red taraftarları) savunduğu yaklaşım, kabule şayan görüşü temsil eder. İstisnâlı reddin, mutlak kabul görüşü karşısındaki geçerlilik derecesi ve meşrûiyet gücü, lehte getirilen delillerin yanında muhâlif görüşün delillerine getirilen itirazlarla birlikte daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca söz konusu usûlcüler tarafından aklî faaliyet ve bilginin meşrûiyeti çerçevesinde farklı zeminlerde sunulan deliller⁶⁷ de düşünüldüğünde, bu yaklaşımın isabet gücü daha açık bir şekilde görülecektir.

Her iki tarafın taklîde bakış açıları onların taklîdin bilgi değerine dair yaklaşımlarını da yansıtır. Mutlak taklîd savunucularının, taklîdi hakkı bilmenin yolu olarak vâcib görürken, inceleme ve araştırma yapmayı, yani aklî ve ictihâdî faaliyette bulunmayı haram kabul etmeleri, taklîdi mutlak bir bilgi kaynağı olarak kabul ettiklerini gösterir. Açıkça zikretmeseler de taklîdle amel etmenin gerekliliğine olan vurgudan ve yukarıda sunulan delillendirme faaliyetlerinden hareketle söz konusu yaklaşım sahiplerinin taklîdin ilim sağladığı kanaatini benimsedikleri söylenebilir. Cumhûr tarafından *anlam bakımından taklîdden istisnâ edilen durumların* taklîd olarak kabul edilsin ya da edilmesin ilim ya da zan seviyesinde bilgiye kaynaklık ettiği ve onlarla amel edilmesi gerektiği konusunda genel olarak bir ittifak vardır. Azınlığın *anlam bakımından taklîdden istisnâ ettiği durumlardan* ittibâın ilim ya da zan seviyesinde bilgi ve amele kaynaklık edebileceği konusunda ittifak olsa da sahâbî kavli ile “âmmînin âlime” ve “âlimin âlime” uymasının bilgi ve amel değeri sorgulanabilir niteliktedir.

Büyük çoğunluğun (istisnâlı red taraftarları) istisnâ niteliğindeki bazı uyma şekilleri hariç taklîd ile amel edilmemesi gerektiği kanaatinde olduğu dikkate alındığında, onlara göre bahsi geçen istisnâlar hariç taklîdin bilgi değerinin kendisi ile amel edilmesi usûlcüler arasında ittifaken reddedilen şek, vehim ya da cehl seviyelerinde olduğu söylenebilir.⁶⁸ Büyük çoğunluğun anlam bakımından taklîd olarak değerlendirirse de yasaklanmış taklîdden *meşrûiyet açısından istisnâ ettiği* ve gerçekte taklîdin en çok tartışılan kısmı olan taklîd şekillerinin (tarafları ve konusu açısından taklîdin) bilgi ve amel değeri ise daha sonra başka bir makalede ele alınacaktır.

67 Klâsik fıkıh usûlünde aklî faaliyet ve bilginin meşrûiyeti ile ilgili getirilen delil ve açıklamalar için bk. Adem Yığın, *Klasik Fıkıh Usûlünde Bilgi Anlayışı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), M.Ü.S.B.E., İstanbul 2013, s. 210-224.

68 Şek, vehim ve cehl ile ilgili tartışmalar ve usûlcülerin yaklaşımları için bk. Yığın, *Klasik Fıkıh Usûlünde Bilgi Anlayışı*, s. 352-365.